

Дмитро Гордієнко

ЛИСТ ЄГОРА РЕДІНА ДО МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ВІД 12 ЖОВТНЯ 1905 р.

Початок ХХ ст. у вітчизняній історії позначений політизацією українського національного руху, центрами якого стали насамперед університетські міста: Харків, Київ, Одеса та Львів, меншою мірою Чернівці та Ніжин. Саме в той час беззаперечним лідером українського руху стає Михайло Грушевський. Як наголошував О. Оглоблин, М. Грушевський “мав винятковий вплив на тогочасне суспільно-політичне життя України”¹. Саме він “спромігся сили й досягнення Галичини, цього “Українського Піємонту”, поставити на службу українському національному відродженню на Великій Україні, що його загально визнаним керманичем він стає після революції 1905 р.”²

У ситуації, коли значна частина архіву М. Грушевського загинула від більшовицького бомбардування Києва в 1918 р. у ході Першої російсько-української війни, особливого значення набувають листи як першоджерела до біографії вченого³, значна частина яких вже введена в науковий обіг⁴. Саме в листах яскраво відображено піднесення українського руху початку ХХ ст. й участь у ньому М. Грушевського. Враховуючи масштабність і значення для України постаті вченого, на увагу заслуговує будь-яка, навіть незначна, інформація, пов’язана з його життям і діяльністю. Так, один з епізодів з відвідин М. Грушевським Харкова та знайомства з професором місцевого університету Є. Редіним і відображено в листі останнього до львівського колеги⁵.

¹ Оглоблин О. Михайло Сергійович Грушевський (1866–1934) // Український історик, 1966, рік III, № 1–2 (9–10), с. 6.

² Там само, с. 7.

³ На цьому наголошував вже Л. Винар: Винар Л. Життя і наукова діяльність Михайла Грушевського // Український історик, 1966, рік III, № 1–2 (9–10), с. 16.

⁴ Див., наприклад: Листи Михайла Грушевського до Михайла Мочульського (1901–1933) / Упоряд. Р. Дзюбан; Відп. ред. серії Л. Головата. Львів, 2004, 153 с.: ілюстр.; М. Гехтер: Спогади. Листи до М. Грушевського / Упоряд., вст. та прим. Ігоря Ткаченка. К., 2005, 64 с.; Листування Михайла Грушевського. Т. II / Упор.: Р. Майборода, В. Наулко, Г. Бурлака, І. Гирич; ред. Л. Винар. К.; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2001, 412 с.; іл.; Листування Михайла Грушевського. Т. I / Упор. Г. Бурлака; ред. Л. Винар. К.; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 1997, 400 с.; Листування Михайла Грушевського. Т. 6: Листування Михайла Грушевського та Юрія Тищенка / Упор. О. Мельник; ред. Л. Винар, І. Гирич. К.; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2012, 640 с.; іл. та інші.

⁵ Цей лист на сьогодні згадано лише в покажчику до епістолярію М. Грушевського: Епістолярна спадщина Михайла Грушевського (Покажчик до фонду № 1235 у ЦДІА України у м. Києві) / Упоряд. Ігор Гирич. К., 1996, с. 62.

Проте лист Є. Редіна до М. Грушевського від 12 жовтня 1905 р.⁶ не лише засвідчує знайомство двох учених, а насамперед є джерелом до реконструкції суспільно-політичних поглядів саме харківського вченого і впливу на них постаті Грушевського. Адже, попри різнобічне висвітлення в науці життя і творчості Є. Редіна⁷, його суспільно-політичні погляди залишаються недостатньо дослідженими.

Суспільно-політичних поглядів Є. Редіна торкнулись Р. Філіппенко та С. Куделко, відмітивши, що вчений майже не брав участі у політичному житті, окрім подій революції 1905–1907 рр.⁸ Однак свій висновок дослідники зробили на основі листа Є. Редіна до М. Сумцова від 4 липня 1905 р. та участі вченого у виборчій кампанії до I Державної Думи⁹. Про суспільно-політичну діяльність Є. Редіна згадують С. Наумов та С. Посохов¹⁰, у контексті виборів до I Державної Думи. Частково суспільна діяльність Редіна відмічалась і в некрологах¹¹. Так, М. Сумцов відмічав, що Є. Редін загалом не цурався політики, однак “вона мала для нього випадкове і другорядне значення”¹². Практично активна участь у політичних подіях для Є. Редіна обмежувалась голосуванням як виборщика від партії Народної свободи та участю у виборчих комісіях, що він робив ретельно¹³.

Така позиція загалом була притаманною для тогочасного суспільства. На рубежі XIX–XX ст. більшість харківської інтелігенції жила поза політикою, переймаючись суто академічними питаннями¹⁴. Лише революційні події 1905 р. стали поштовхом для масового залучення інтелігенції до політичного руху, а університет став осередком політичного

⁶ Дати подані за старим стилем.

⁷ Див., наприклад: *Філіппенко Р.І., Куделко С.М.* Є.К. Редін – професор Харківського університету: Монографія. Х., 2008, 228 с.; *Иодко О.В.* Е.К. Редин: жизнь и деятельность (по материалам петербургских архивов) // Мир русской византистики / Под ред. член.-корр. РАН И.П. Медведева. СПб., 2004, с. 311–345; *Лобожий С.* Историк мистецтва Єгор Редін // ПУ, 2003, № 3, с. 70–77; *Скирда В.В.* Професор Е.К. Редин как археолог // Вісник Харківського державного університету. № 396: Історія. Вип. 29. Харків, 1997, с. 45–54.

⁸ *Філіппенко Р.І.* Життя, громадська діяльність і науково-історична спадщина професора Харківського університету Є.К. Редіна (1863–1908 рр.): Автореф. дис. ... к. іст. н. К., 2004, с. 10; *Філіппенко Р.І., Куделко С.М.* Вказ. праця, с. 41.

⁹ *Філіппенко Р.І., Куделко С.М.* Вказ. праця, с. 41.

¹⁰ *Наумов С.О., Посохов С.І.* Харківський університет у суспільно-політичному русі другої половини XIX – початку XX ст. // УІЖ, 2005, № 1, с. 63.

¹¹ *Сумцов Н.* Памяти профессора Харьковского университета Егора Кузьмича Редина // СХИФО, том XIX: Памяти профессора Егора Кузьмича Редина († 27 апреля 1908 г.). Харьков, 1913, с. 1.

¹² Там же, с. 3.

¹³ Там же, с. 3.

¹⁴ *Наумов С.О., Посохов С.І.* Вказ. праця, с. 59.

життя Харкова¹⁵. Відповідно, й політичні погляди членів Харківського історико-філологічного товариства, за висновками дослідників, були поміркованими, далекими від екстремізму, однак опозиційними до влади, а частина професорів на чолі з М. Сумцовим офіційною владою вважалась політично неблагонадійною¹⁶. Політичний портрет харківської інтелігенції яскраво ілюструє бажання звільненого з Варшавського університету О. Погодіна отримати катедру в Харківському університеті, який він вважав “одним з найбільш радикальних і сподівається знайти там умови для поновлення своєї попередньої діяльності в дусі визвольних ідей”¹⁷. Попри весь спротив влади, завдяки активній підтримці М. Сумцова, вчений таки здобув місце в Харкові. Однак, ім’я Є. Редіна серед найбільш “неблагонадійних” професорів дослідниками не згадується.

За спогадами самих харківських студентів переважна їх кількість також являла собою “сіру, інертну масу”¹⁸. Однак саме харківські студенти ще в червні 1891 р. стали ініціаторами створення “Братства Тарасівців”, організації, яка вперше після Кирило-Методіївського братства проголосила політичні вимоги визволення України, проте в рамках федеративного перетворення Російської імперії¹⁹. Ці традиції були продовжені іншими студентськими організаціями, які на з’їзді Союзу товариств української молоді в 1899 р. чітко виступили проти політики русифікації в Україні і заявили про повернення “всіх студентів-українців до служіння інтересам українського народу”²⁰. Таким чином, на кінець XIX – початок XX ст. Харків став центром українського політичного руху. Як відмічав Д. Антонович, “тільки на свіжому повітрі у Харкові, в стороні від культурницько-аполітичних і консервативних українських кол, з одного боку, без традиції конечного поєднання під драгоманівським впливом з руською молодіжжю в політичній роботі могла зародитися і справді появилася перша самостійна політична українська партія наших часів – РУП, пізніше переіменована

¹⁵ Наумов С.О., Посохов С.І. Вказ. праця, с. 61.

¹⁶ Фрадкін В. До питання про суспільно-політичні погляди членів Харківського історико-філологічного товариства // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Харків, 1994, т. 2, с. 8.

¹⁷ Цит. за: Фрадкін В. Вказ. праця, с. 9.

¹⁸ Іващенко В.Ю. Харківський університет кінця XIX – початку XX ст. у спогадах 1920–1930 років // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. № 633. – Історія. Вип. 35. Харків, 2004, с. 6.

¹⁹ Головченко В. З історії Українського політичного руху на Харківщині наприкінці XIX – на початку XX століття // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Харків, 1994, т. 2, с. 16–17.

²⁰ Цит. за: Головченко В. Вказ. праця, с. 18.

в УСДРП²¹. У Харкові була видана і перша на Наддніпрянській Україні брошура політичного змісту для широкого вжитку за авторством Д. Антоновича “Дядько Дмитро” (1900 р.). Тому цілком природно, що саме в Харкові була створена і перша політична програма “Самостійна Україна” М. Міхновського, що чітко проголошувала мету українського національного руху: “Одна, єдина, неподільна, вільна, самостійна Україна від гір Карпатських аж до Кавказькі”²².

Таким чином, ще у 1897 р. у Харкові була створена таємна студентська громада, що ставила за мету своєї діяльності “вироблення кадрів свідомої української інтелігенції”²³. Саме силами харківських громадівців була заснована перша на Наддніпрянській Україні політична партія РУП (1900 р.)²⁴. За спогадами есера К. Галкіна, у 1905 р. у Харкові виникла студентська бойова дружина, що взяла участь у збройному повстанні 12 грудня 1905 р. на заводі Гельферіх-Саде²⁵. Протягом всього ректорства Д. Багалія в Харківському університеті діяла українська студентська організація²⁶. Власне, саме Д. Багалій підсумував розвиток українського руху в Харкові і українознавства в Харківському університеті в розділі “Харків яко українське місто” у своїй монографії “Історія Слобідської України”, що вийшла друком 1918 р.²⁷ Окрім того, в 1905–1907-х рр. Харківський університет був також явочним місцем меншовиків²⁸.

Під час революції 1905–1907 рр. Харківський університет відіграв помітну роль в українському національному русі. Разом з Київським університетом та Академією Наук, Харківський університет висловився за скасування обмежень “друкованого українського слова”. Комісія, головою якої був М. Сумцов, чітко наголосила на шкоді для розвитку суспільства і культури цих обмежень і висловились за найширший розвиток української мови. Окрім того, саме М. Сумцов – кум Є. Редіна першим у Харківському і одним з перших університетських викладачів Російської імперії з 1907 р. почав читати лекції українською мовою. В цьому ж ряду можна вказати і на присвоєння М. Грушевському та І. Франкові – провідним

²¹ Антонович Д. Із студентських років Івана Стешенка // Робітнича газета, 1918, 4 серпня.

²² Міхновський М. Самостійна Україна // Микола Міхновський та його “Самостійна Україна”. К., 1998, с. 27.

²³ Іващенко В.Ю. Вказ. праця, с. 6.

²⁴ Там само, с. 7.

²⁵ Там само, с. 7.

²⁶ Наумов С.О., Посохов С.І. Вказ. праця, с. 66.

²⁷ Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій. К., 2012, с. 243.

²⁸ Іващенко В.Ю. Вказ. праця, с. 7.

діячам того часу в українському національному русі в 1906 р. звання почесних докторів Харківського університету²⁹.

Таким чином, близькі стосунки з М. Сумцовим, Д. Багалієм, В. Данилевичем та іншими опозиційно налаштованими харківськими колегами не могли не вплинути на політичні погляди самого Є. Редіна. Як вихідцю з народу, вченому мали бути близькими і соціалістичні погляди його колег. Натомість Д. Багалій, окрім того, що входив до Державної Ради (1910–1914 рр.), був членом українофільської “Старої громади”³⁰. У Державній Раді Д. Багалій виступав, серед іншого, і за введення української мови як мови викладання в початковій школі українських земель Російської імперії³¹. М. Сумцов читав лекції для Чернігівської “Просвіти”, а також був обраний почесним членом Київської і дійсним – Львівської “Просвіти”³², а у 1907 р. намагався створити осередок організації у Харкові. Обидва вчені – М. Сумцов і Д. Багалій брали активну участь у суспільно-політичному житті міста. Так, М. Сумцов працював у думі 5 термінів, а Д. Багалій – 4. Саме ці вчені 1903 р. представляли Харківську думу на відкритті пам’ятника П. Котляревському в Полтаві³³, що стало першою публічною демонстрацією українськості і відкритою акцією протесту.

Вплив колег на формування поглядів вченого, чітко прослідковується в листі Є. Редіна до М. Сумцова від 8 липня 1902 р., де він писав:

“Я з неймовірним інтересом, захоплений поезією народного малоросійського побуту – в його побутових костюмах, піснях – прослухав на днях п’єсу “Циганку Азу” в чудесній грі Кропивницького, Заньковецької. Зворушливе до глибини душі, до прояву сліз на очах враження справив на мене незрівнянний спів старців, жебраків; чарівне враження – хори весільні...”

І паралельно до всього цього, я з таким самим захопленням інтересом прочитав сьогодні Ваші “Очерки народного быта”. Почав я їх читати, з метою пошуку пропущених Вами при коректурі помилок, але інтерес змісту, інтерес художніх описів. Ваше глибоке почуття любові до української природи, народу, до їх поетичного минулого настільки захопили мене, зачарували, що я ... віддався весь безпосередньо ідеї, духу змісту написаного.

Так, у Ваших “Очерках” все та сама поетична Малоросія, якою я нині оточений, якою зайнятий. Велике Вам спасибі за задоволення, пережите мною від читання їх...

²⁹ Наумов С.О., Посохов С.І. Вказ. праця, с. 64.

³⁰ Астахов В.В. Политические и правовые взгляды Д.И. Багалея // Багаліївські читання в НУА: Програма та матеріали / Гол. редактор В.І. Астахова. Харків, 1998, с. 20.

³¹ Яцина О.А. Виступи харківської інтелігенції за українізацію школи та їх відображення у дореволюційній пресі // Багаліївські читання в НУА: Програма та матеріали / Гол. редактор В.І. Астахова. Харків, 1998, с. 75.

³² Наумов С.О., Посохов С.І. Вказ. праця, с. 66.

³³ Там само, с. 59.

Я дуже шкодую, що не знаю малоросійської мови. Я нині мучусь над “Словарем” Василенка, і не знаю, як впоратися з ним.

Ще раз спасибі Вам за “поезію”... і не забувайте мене, бідного велико-роса, що любить Малоросію, намагається працювати для неї, але, на жаль, не знає малоросійської мови”³⁴.

Таким чином, саме під впливом свого найближчого оточення – насамперед кума М. Сумцова та Д. Багалія, не просто формувались історичні погляди Є. Редіна³⁵, він почав виходити з “партії байдужих”³⁶ і долучатись до суспільного життя міста, про що свідчать і листи вченого та його дружини до Д. Багалія³⁷.

Прикметно, що саме в цей час М. Грушевський, скориставшись певною лібералізацією суспільно-політичного життя в Російській імперії в революційний період 1905–1907 рр., відвідав низку міст Лівобережної та Південної України, а також Слобожанщини з метою налагодження тісних контактів з місцевими вченими та іншими українськими діячами³⁸. Серед міст, які відвідав вчений, був і Харків.

Про відвідини столиці Слобожанщини М. Грушевський згадує в автобіографії за 1906 р.: “Тому що національне і спеціально українське питання не мало симпатії в російських ліберальних кругах, писати в чужих газетах було трудно – прийшло ся стрінути ся з браком співчуття у редакцій і залишити їх; вирисовувала ся крайня потреба в російськiм органі для українського питання – сю потребу я дуже пропагував у листах до земляків, а під осiнь 1905 р. вибрав ся на Україну, щоб позондувати український рух і поагітувати за заложеннем органу. Побувавши в Києві, Одесі й Харкові, я набрав надії на можливість зреалізованннн сього пляну і збирався виїхати в сій справі до Петербурга. Але страйки, маніфест 17 жовтня, чорносо-тенні погроми, вкінці (псевдо) ліберальний курс і нові постанови про пресу змінили зовсім ситуацію: на першу чергу виступило заснованне українських газет, що закладають ся з початком 1906 р. по ріжних містах, а брак усякого порядку, урядовий терор і т[аке] и[нше] та повна непев-ність завтрішнього дня не давали можности ніякої тривкої організації”³⁹.

³⁴ Сумцов Н. Человек золотого сердца (Профессор Егор Кузьмич Редин). Харьков, 1909, с. 44.

³⁵ Філіппенко Р.І. Вказ. праця, с. 13–14.

³⁶ Термін: Наумов С. О., Посохов С. І. Вказ. праця, с. 67.

³⁷ Див. їх публікацію у цій збірці.

³⁸ Калакура Я. С. Вказ. праця, с. 224.

³⁹ Грушевський М. Автобіографія, 1906 р. // Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського / Упоряд., підгот. текстів та фотоматеріалів, комент., приміт. А.П. Демиденка. К., 1992, с. 212.

З літа того самого року М. Грушевський організував археографічні експедиції своїх учнів по різних містах, серед яких був і Харків⁴⁰. Це була характерна риса вченого – розглядати Україну в усій її цілісності. Тому М. Грушевський незалежно від місця проживання, активно долучався до наукового та суспільно-політичного руху в будь-якому куточку України⁴¹, в тому числі і Слобожанщини.

Очевидно, саме під час відвідин М. Грушевським Харкова влітку 1905 р. і відбулась його зустріч і знайомство з харківським колегою. До того М. Грушевський знав Є. Редіна по його з Д. Айналовим дослідженню Києво-Софійського собору. Принаймні в огляді літератури з давньоукраїнського малярства⁴², а також у рецензії на праці Н. Кондакова М. Грушевський відмічає і цей доробок його учнів⁴³. Так само в огляді українського мистецтва XIV–XVII ст. вчений згадує “Материалы к изучению церковных древностей Украины – церкви г. Харькова” Є. Редіна⁴⁴. Загалом М. Грушевський слідкував за харківськими виданнями, насамперед “Сборником Харьковского историко-филологического общества” та “Записками Харьковского университета”, огляди яких публікував у “Записках НТШ” (1895, т. VI, кн. 2; т. VII, кн. 3, 1903, т. LVI, кн. 6 та ін.). Насамперед вчений зупинявся на питаннях української історії, наприклад, виділяючи праці Д. Багалія з історії Харківського університету, що “становила найцікавіший матеріал “Записок” щодо України”⁴⁵, хоча в іншому місці відмічав, що ця “праця так друкується, що слідити за нею в “Записках” незвичайно тяжко: переривається на півслові, без означення розділів, а продовження потім нема часом і цілі роки”⁴⁶. Проте згадав М. Грушевський і працю В. Бузескула “Введение в историю Греции”, а також і публікацію протоколів організаційного комітету XII Археологічного з’їзду⁴⁷, секретарем Харківського підготовчого комітету якого був Є. Редін.

⁴⁰ Грушевський М. Автобіографія..., с. 213.

⁴¹ Пор.: Винар Л. Вказ. праця, с. 18.

⁴² Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С. Сохань (голова та ін.). К., 1993, т. 3, с. 563.

⁴³ Грушевський М. Огляд праць Н. Кондакова з історії староруської штуки // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. Львів, 2005, т. 7: Серія “Історичні студії та розвідки (1900–1906)”, с. 484, 488.

⁴⁴ Грушевський М.С. Історія України-Руси... К., 1995, т. 6, с. 621.

⁴⁵ Грушевський М. “Записки императорского Харьковского университета” // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. Львів, 2008, т. 14: Серія “Рецензії та огляди (1888–1897)”, с. 261.

⁴⁶ Грушевський М. “Записки имп[ераторского] Харьковского университета” (4 книжки) // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. Львів, 2012, т. 15: Серія “Рецензії та огляди (1898–1904)” / Упор. В. Шульга, В. Тельвак, с. 312.

⁴⁷ Грушевський М. “Записки...”, с. 313.

Прикметно, що як адресант, так і адресат середню освіту здобули в Тифлісі. Їх розділяло лише два роки: Редін закінчив 2-гу класичну гімназію 1884 р., а Грушевський – 1-шу класичну 1886 р. Чи зустрічалися вони в Тифлісі чи десь на Кавказі? На жаль, це питання на разі залишається без відповіді. Про себе в цей період М. Грушевський згадував, що “позбавлений дитячого товариства, відірваний від ґрунту, я виростав серед мрій і фантазій, замкнений в собі відлюдником”⁴⁸.

Все це робить природним постання листа вченого до М. Грушевського, в якому він, хай і непрямо, але висловлює свою громадську позицію у зверненні до видатного львівського вченого як до “живого втілення” всієї України. Безпосереднім приводом для написання листа послужили революційні події осені 1905 р.

Саме в жовтні 1905 р. Харківський університет, оточений барикадами, став епіцентром революційних подій у місті. Він перебував у руках озброєних робітників і студентів і лише завдяки діям ректора Л. Рейнгарда та деканів В. Бузескула і М. Гредескула вдалося уникнути значного кровопролиття⁴⁹.

Про події 11–13 жовтня 1905 р. у Харківському університеті залишилось досить багато спогадів як з боку тодішніх студентів, так і професорів⁵⁰. Серед останніх спогади залишив В. Бузескул⁵¹, який досить детально виклав сам перебіг подій. Вчений згадував: “У жовтні 1905 р., 11-го і 12-го числа, Харків пережив “дні барикад”. На прилеглих до університету вулицях студенти, за участі сторонніх осіб, влаштували барикади, перетворили університет у свого роду “форт Шаброль”⁵² і засіли в ньому. В той час я був деканом історико-філологічного факультету, і мені довелось взяти участь у перемовинах університетського президіуму з цивільною і військовою владою, щоби запобігти неминучому кровопролиттю, здавалося,

⁴⁸ *Грушевський М.* Автобіографія, 1906 р., с. 198.

⁴⁹ *Наумов С.О., Посохов С.І.* Вказ. праця, с. 62.

⁵⁰ *Бузескул В.* Дни баррикад в Харькове в октябре 1905 г. (Личные воспоминания) // Голос минушого, 1917, № 7–8; *Гредескул Н.А.* Революционный захват университета в Харькове (11–13 октября 1905 г.) // Пути революции, 1925, № 3; *Галкін К.* Барикади. Харькове, 1933; *Іващенко В.Ю.* Вказ. праця, с. 7–8.

⁵¹ *Бузескул В.* Вказ. праця, с. 335–350.

⁵² “Форт Шаброль” (fort Chabrol) – іронічна назва будинка в Парижі на вулиці Шаброль, в якому глава антисемітської ліги Ж. Герен забарикадувався і чинив опір арешту з 12 серпня по 20 вересня 1899 р. Події пов’язані з переглядом відомої справи Дрейфуса. Тоді уряд не вдався до застосування прямої сили, а змусив голодом вийти захисників. Саме в таких діях суспільство вбачало силу уряду, а не його слабкість. Подібно розгорталась подія і в Харкові, що, очевидно, і дало підстави В. Бузескулу провести таку паралель.

незворотному розгрому університету і вивести студентів щасливо із за-сади”⁵³. Чому саме університет став місцем барикад, В. Бузескул пояснює тим, що це було єдине місце, де могли відбуватись різного роду сходки і мітинги в місті⁵⁴. Цьому сприяло і те, що керівництво університету позитивно поставилось до соціальних зрушень у державі, рада якого ще в лютому 1905 р. заявила, що “нормальне протікання академічного життя неможливе без загальної політичної свободи руського народу”⁵⁵. Безпосереднім приводом для силового виступу студентства стала загибель студента Константініді. Однак і для університету ці барикади були зовсім неочікуваними. Безумовно, Є. Редін як член академічної корпорації не міг бути поза цими подіями.

Піднесення революційного руху в жовтні було спричинено конституційною реформою, що саме тоді розроблялася. Таким чином, ці події передували проголошенню маніфесту 17 жовтня 1905 р. і мали на меті, очевидно, тиск на уряд з метою запровадження конституційних свобод. Однак М. Грушевський до конституційної реформи ставився досить скептично. Вчений писав, що “правительствені сфери показали виразно, що вони не мають щирої охоти ні до яких серйозних уступок в поступовім русі”, однак тут же, більш оптимістично додавав, що “переконавшись в нещирості, навіть підступності бюрократії, суспільність іде все далі й далі в своїй критиці сучасного режиму і проектах перестрою. Сей рух стає все смілішим, безогляднішим, обіймає все ширші круги, втягаючи в обсяг свого впливу елементи нейтральні й інертні...”⁵⁶

Таким чином, не можна повністю погодитись з дослідниками, що “Є.К. Редін передбачав згубний вплив революційних подій, а тому вірив тільки в силу науки”⁵⁷. Ніде джерела не зафіксували такої позиції вченого, натомість лист до Грушевського певним чином промовляє про інше. Слова “Університет служил крепостью (не в переносном, а в прямом смысле), в этом, конечно, можно видеть своего рода символ”, а також зазначення того, що “много крови пролито на улицах нашего Харькова за эту свободу, много полегло юных, несчастных голов. Вечная память им! Возсияет-же, наконец, над нашей родиной эта свобода” прямо промовляють, принаймні, про співчуття Є. Редіна до революції.

⁵³ Бузескул В. Вказ. праця, с. 335.

⁵⁴ Там само, с. 336.

⁵⁵ Цит. за: Бузескул В. Вказ. праця, с. 336.

⁵⁶ Грушевський М. Конституційне питання і українство в Росії // Грушевський М. С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. Львів, 2002, т. 1: Серія “Суспільно-політичні твори (1894–1907 рр.)”, с. 301.

⁵⁷ Філіппенко Р.І., Куделко С.М. Вказ. праця, с. 42.

Харьов, 12 жовтня, 1905,
Малоголовиста, 30.

Виздобували товарищ!

О псалмисті Вашей Харьови и студіи
и утвараєть з Вами, з Марією
Сибирякостроїт и мистічною укрини
Катрусей — з великою з пошлого
удовольствием. Не мисті Вишии и
Вашей мисті — преді мисті укрини
мисті олицетворіє Псалмистіи,
и, ула, неспрайт во мистіи думи,
України, и думи мистіи,
мистіи — и, и мистіи.
Мистіи мистіи срдестіи мистіи
и мистіи (мистіи мистіи думи
и мистіи) мистіи з мистіи (мистіи
и мистіи) мистіи, и
мистіи мистіи мистіи мистіи
мистіи мистіи — з мистіи

З іншого боку, в листі Є. Редіна прослідковується думка О. Оглоблина про дві провідні ідеї в Грушевського – науку і політику⁵⁸. Адресант відмічає як суспільно-політичну складову, так і надсилає адресату відбитки своїх статей. На жаль, це листування не мало продовження, лишившись лише одним з яскравих епізодів у житті Є. Редіна.

Лист Є. Редіна до М. Грушевського зберігається у фонді № 1235 (оп. 1, спр. № 871) епістолярного спадку М. Грушевського Центрального історичного архіву України у м. Києві. Лист подається мовою оригіналу за сучасним російським правописом.

1. *Є. Редін – М. Грушевському, Харків – Львів, 12 жовтня 1905 р.*

Харьков, 12 октября 1905 г.

Мало-Гончаровская, 30

Глубокоуважаемый товарищ!

О посещения Вашем Харькова и свидании, и знакомстве с Вами, с Марьей Сильвестровной⁵⁹ и милейшей украинкой Катрусей⁶⁰ – я вспоминаю с истинным удовольствием. В лице Вашем и Вашей семьи – предомной предстало живое олицетворение благословенной, но, увы, несчастной

⁵⁸ *Оглоблин О.* Вказ. праця, с. 9.

⁵⁹ Грушевська (Вояківська), Марія-Іванна Сильвестрівна (1868–1948) – дружина Михайла Грушевського. В історії української культури відома як вчителька і перекладач. Випускниця польського ліцею у Львові (1887). М. Грушевська першою переклала низку творів А. Чехова українською мовою, що вийшли збіркою “Змора” в 1901 р. Саме дружині – Марії присвятив свою головну працю “Історія України-Руси М. Грушевський. 1917 – член Центральної ради від просвітницьких організацій Києва, була скарбником Українського національного театру.

⁶⁰ Грушевська, Катерина Михайлівна (1900–1943) – єдина донька Михайла та Марії Грушевських. Навчалася в Київському та Женевському університетах. В історичній науці відома як видатна етносоціолог, фольклорист, етнограф, культуролог, перекладач з європейських мов, секретар Українського соціологічного інституту у Відні (1919–1924), керівник кабінету примітивної культури ВУАН (1925–1930), редактор часопису “Первісне громадянство і його пережитки в Україні” (1926–1930), з 1927 р. – дійсний член НТШ у Львові. Саме К. Грушевська ініціювала повне видання козацьких дум, однак видати вдалося лише два томи (К., 1927, 1931). По смерті батька К. Грушевська була запрошена до ВУАН для роботи в новоствореній комісії з вивчення наукової спадщини академіка М. Грушевського. Дослідниця підготувала видання 10 тому “Історії України-Руси” та 6-й том “Історії української літератури” М. Грушевського. 10 липня 1938 р. за доносом агента НКВС К. Штеппи вона була заарештована і звинувачена за участь у мітичній “антирадянській українській організації”. Загинула в комуністичних концтаборах у 1943 р. у Темлазі, похована в Новосибірську. Див.: *Матяш І.Б.* Катерина Грушевська: життєпис, бібліографія, архіви. К., 1997, 223 с.; *Матяш І.Б.* Катерина Грушевська: Життя і діяльність. К., 2004, 240 с.; *Горинь В.* Катерина Грушевська (1900–1943). ...Що стояла на сторожі “огню в світогляді українського народу”. Львів, 2000, 114 с.; бібліогр.: с. 96–102.

во многих отношениях Украины, и ее даровитого народа, постигшего – Воля ее сама природа⁶¹. Шлю Вам сердечный привет с нашей (являющейся равно дорогой и Вам) Украины в Вашу (также и нашу) Украину, и пожелание Вам всего лучшего. Свобода родины – в эти последние три дня (10–12 октября) много крови пролито на улицах нашего Харькова за эту свободу, много полегло юных, несчастных голов. Вечная память им! Возсияет-же, наконец, над нашей родиной эта свобода: много пролито из-за нее крови, принесено жертв.

В эти дни были революционные волнения, но слишком малы были средства у восставших сравнительно с силой врага. Бедой [было, что], Университет служил крепостью (не в переносном, а в прямом смысле), в этом, конечно, можно видеть своего рода символ...⁶²

Высылаю Вам ряд своих статей, брошюр⁶³, и прошу Вас не забывать меня в своей доброй памяти. Сердечный привет Катрусе.

Желая Вам всего лучшего, остаюсь душевно преданный,

Ваш *Е. Редин*.

А Ник[олай] Фед[орович] Сумцов⁶⁴ недавно (2 октября) праздновал свой тридцатилетний юбилей научно-педа[гогической] деятельности⁶⁵.

⁶¹ Подібно про М. Грушевського пише О. Оглоблин: “Грушевський, загально-визначений вождем українства...” [*Оглоблин О.* Вказ. праця, с. 7].

⁶² Так в оригіналі.

⁶³ На жаль, на разі неможливо встановити, які саме праці надіслав Є. Редін М. Грушевському. 1905 р. у вченого вийшло 18 праць [Сгор Кузьмич Редін. Біобібліографічний покажчик / Укладач: Р.І. Філіппенко; наук. ред.: канд. іст. наук, проф. С.М. Куделко. Харків, 2006, с. 19–20; позиції № 143–160]. Яку з них, а може й раніших публікацій, надіслав Є. Редін, невідомо.

⁶⁴ Сумцов, Микола Федорович (1854–1922) – український історик, етнограф, літературознавець та громадський діяч. Народився в Санкт-Петербурзі, випускник Харківського університету (1875), згодом приват-доцент (1878), а з 1888 р. – екстраординарний і з 1889 р. – ординарний професор Харківського університету, в якому першим з професорів почав читати лекції українською мовою (з 1906 р.). З 1880 р. – секретар, а з 1887 р. – голова Історико-філологічного товариства при Харківському університеті. З 1905 р. – член-кореспондент Петербурзької Академії Наук, член Чеської Академії Наук та низки слов'янських наукових товариств. Дійсний член НТШ у Львові (з 1908 р.), академік ВУАН (з 1919 р.). 1881 р. захистив магістерську дисертацію на тему: “О свадебных обрядах”. Дослідження про Галятівського і Барановича не було допущено в якості докторської дисертації. Лише 1885 р. вчений отримав ступінь доктора після захисту праці: “Хлеб в обрядах и песнях”. М. Сумцов був одним з лідерів українського національного руху в Харкові наприкінці XIX – початку XX ст. Див.: *Петров В. М.Ф.* Сумцов як історик етнографії // Записки Історико-філологічного відділу УАН. Кн. 7–8. К., 1926, с. 7–15; *Дорошенко Д.* Академік Микола Сумцов (1854–1922). Його життя й діяльність // Праці Українського Історико-філологічного товариства в Празі. Рік перший (1923–1924), т. I. Прага, 1926, с. 6–13.

⁶⁵ Професор Николай Федорович Сумцов: К тридцатилетней годовщине его учен.-пед. деятельности / Ред. Е.К. Редин. Харьков, 1906, 32 с. М. Сумцову був присвячений і 18 том

А другой Українець – Д. И. Багалей⁶⁶ (8 окт[ября]) 25 летний⁶⁷.

P.S. Сообщите мне при случае, какой последний том в Товаришестве Шевченка имеется “Сборника” Х.И.Ф.О.⁶⁸

ЦДАУК, ф. № 1235, оп. 1, спр. № 871, арк. 230–231, автограф.

“Сборника Харьковского историко-филологического общества”, в якому взяв участь І. Франко: *Франко І.Я.* Інтермедія єврея з русином [17 в.] // СХИФО, 1909 г., т. 18, изд. в честь проф. Н.Ф. Сумцова, с. 92–103.

⁶⁶ Багалій, Дмитро Іванович (1857–1932) – український історик та громадський діяч. Народився в Києві, після закінчення з золотою медаллю 2-ї Київської гімназії вищу освіту здобував у Київському та Харківському університетах. Учень В. Антоновича та В. Іконнікова. З 1883 р. – доцент катедри руської історії Харківського університету, з 1887 р. – екстраординарний, з 1889 – ординарний професор. З 1883 р. Протягом 1906–1910 рр. – ректор Харківського університету. В 1887 р. у Московському університеті захистив докторську дисертацію на тему: “О колонизации степной окраины Московского государства”. Під час навчання в Київському університеті вступив до молодіжної організації “Кош”, що відстоювала національні права українського народу. З 1880 р. – член Київської громади. У 1914–1917-х рр. – голова Харківської міської думи, протягом 1906, 1910–1914 рр. від Академії Наук обирався членом Державної Ради. У 1918 р. – член комітету з заснування Української Академії Наук, з 1919 р. – академік і голова історично-філологічного відділу УАН, згодом – член президії ВУАН. Протягом 1920-х рр. викладав історію України у Харківському та Полтавському інститутах народної освіти, очолював Харківську науково-дослідну катедру історії України. Див.: *Кравченко В.В.* Д.И. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность. Харьков, 1990, 176 с.

⁶⁷ Профессор Дмитрий Иванович Багалей: К 25-летней годовщине его учен.-пед. деятельности / Ред. Е.К. Редин. Харьков, 1906, 30 с.

⁶⁸ “Сборник Харьковского историко-филологического общества” – періодичний друкований орган Харківського історико-філологічного товариства. Основною тематикою публікацій була історія, культура та етнографія Слобідської та Лівобережної України. Виходив протягом 1886–1914 рр. (всього вийшов 21 випуск) за редакцією Д. Багалія. Товариство надсилало в обмін на іншу літературу свій “Сборник” по навчальних закладах та інших наукових товариствах, у тому числі й в НТШ у Львові.